

RAZVOJ GEOGRAFIJE STANOVNIŠTVA OD ANTROPOGEOGRAFSKOG DO PROSTORNO-ANALITIČKOG PRISTUPA

Milena SPASOVSKI, Danica ŠANTIĆ**

U dasadašnjoj razvojnoj praksi geografije kao nauke, istraživanje problematike stanovništva se može sagledati kroz tri etape: antropogeografsku, demogeografsku i savremenu etapu u kojoj su dominantna izučavanja prostornih struktura, veza i odnosa u relacijama elemenata geosistema. Populaciona istraživanja u geografiji se u nekim zemljama nalaze u samom njenom centru, dok su u drugim zemljama situirana u susedne discipline. Tako se pojedine studije koncentrišu na izučavanje teritorijalnih struktura, a druge na karakteristike, dinamiku i probleme populacije. Istovremeno, uočavaju se oscilirajući trendovi u razvoju pojedinih populacionih istraživanja uz veoma izraženu raznolikost tema koje se uzimaju kao prioriteti.

Decenijama radeći zajedno demografi i geografi su razvili blisku saradnju na polju prostorno-populacione analize, čiji je rezultat bolje shvatanje značaja lokacije i udaljenosti u sagledavanju pojava i procesa u demografskom razvitku, kao i usavršavanje demografskih mera, metoda i tehnika. Stoga je veoma teško povući granicu između geografije stanovništva, prostorne demografije, geodemografije, demogeografije, pa se ti termini često koriste kao sinonimi. Stoga su u savremenom periodu sve prisutnija zalaganja za definisanje predmeta geografije stanovništva kao geografske discipline, koja proučava karakteristike demografskih sistema i pravce razvoja na različitim teritorijalnim nivoima. To je naročito značajno u uslovima kada većina autora navodi glavne teme istraživanja stanovništva, koje su značajno različite od tradicionalnih, a odnose se na globalno važne probleme sveta: degradaciju životne sredine, globalizaciju ekonomije i međunarodne migracije.

Budući razvoj geografije stanovništva mora ići u pravcu unapređivanja sopstvenih metodskih postupaka, kao i primenu sistemske analize u izučavanju populacionih fenomena. Usvajanje sistemskog pristupa u proučavanju, tumačenju i rešavanju razvojnih problema populacije može imati veliki značaj za dalji razvoj nauke o stanovništvu i njen doprinos naučnom poznavanju aktuelnih pitanja društveno-istorijskih procesa. Upravo iz ovih, ali i drugih razloga teorijske i metodološke prirode pristupilo se tretiranju problematike izučavanja stanovništva u geografiji, koje je prezentovano u ovom radu.

Ključne reči: *geografija stanovništva, antropogeografija, društvena geografija, migracije, demografija.*

* Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Uvod

Razvitak moderne antropogeografije od sredine XIX veka prezentuje se preko dva velika pravca: nemačke determinističke škole Fridriha Ratzela i francuske posibilističke škole Pol Vidal de la Blancha, koje su dale temelj modernim antropogeografskim istraživanjima u mnogim zemljama. Između dva navedena antropogeografska pravca razvila se antropogeografska škola Jovana Cvijića i njegovih učenika i sledbenika, koja je u svetu prepoznatljiva po uvažavanju istorijskog razvoja, ekonomskih i socijalnih varijabli geoprostora. Posle Drugog svetskog rata, na osnovama različitog antropogeografskog istraživačkog iskustva, diferencira se, u većini geografskih škola u svetu, geografija stanovništva kao disciplina društvene geografije. Geografija stanovništva je prošla kroz različite faze razvoja od Drugog svetskog rata do danas, što korespondira sa specifičnim antropogeografskim istraživanjima u različitim centrima, kao i sa razvojem srodnih društvenih disciplina koje imaju stanovništvo za predmet izučavanja. Pri tome je osobito važan razvoj demografije koja se u svetu, kao i u Srbiji, konstituše u posebnu naučnu disciplinu. U pojedinim svetskim centrima populaciona istraživanja u geografiji su bila korespondentna sa razvojem demografije, kroz uvođenje matematičkih i statističkih metoda i korišćenje empirijske građe statistike stanovništva, što je slučaj i u Srbiji. U nekim centrima, posebno u nemačkoj i ruskoj školi, u pojedinim razvojnim fazama, geografija stanovništva bila je pod uticajem teorijskih pristupa u sociologiji i ekonomskim naukama. Generalno, možemo zaključiti da se u okviru srpske geografske škole diferencirala najpre geografija stanovništva i naselja 60-ih godina XX veka, a potom se geografija stanovništva razvijala u interakcijama sa razvitkom demografije u Srbiji, koja je utemeljena na razvoju statistike stanovništva, matematičkih i statističkih metoda istraživanja, prihvaćenim među statističarima, ekonomistima, sociolozima i drugim. Savremeno teorijsko utemeljenje geografije stanovništva u sistemu geografskih znanja dao je M. Radovanović kroz poimanje veza i odnosa elemenata demografskih sistema sa elementima prirodnih i društvenih sistema geoprostora (Radovanović, 1967, 1970). Na poimanju shvatanja stanovništva kao teritorijalnog sistema, kao i na saradnji geografa, demografa, ekonomista, urbanista i drugih stručnjaka, u projektima vezanim za rešavanje pitanja i problema društvene prakse došlo je do uvođenja demografije u univerzitetsku nastavu. To je opredelilo i pojavu obrazovnog profila demografa koji se već 15 godina školuju na svim nivoima univerzitetskog obrazovanja na Geografskom fakultetu u Beogradu. To daje novi kvalitet stručnjacima iz oblasti populacione nauke u Srbiji i znači unapređenje demografije kao posebne naučne discipline. Istovremeno, to proširuje i produbljuje populacionu analizu u geografiji, koja je srž očuvanja društvene geografije i geografije uopšte.

Razvitak geografije stanovništva u svetu

Stanovništvo je predmet geografskih proučavanja od pojave naše nauke do danas. Izučavanje stanovništva na naučnim osnovama počinje od sredine XIX veka, a moderni pristup širio se u svetu preko *antropogeografije*, čiji je predmet proučavanja bio razmeštaj ljudi na Zemlji, migracije stanovništva, privredne aktivnosti i strukturna obeležja stanovništva, tip naselja, način života u specifičnom prirodnom i društvenom miljeu geografskog prostora. Naziv antropogeografija se prvi put pominje u nemačkoj literaturi 1842. godine, a koncept moderne nemačke antropogeografske škole dao je F. Ratzel 1882. godine u delu *Antropogeografie*. F. Ratzel je antropogeografiju definisao kao nauku o uticaju prirode na život ljudi sa tri aspekta: statička antropogeografija, koja izučava razvoj i rasprostranjenost ekumene, subekumene i anekumene; dinamička antropogeografija, koja proučava geografske uzroke i posledice rasprostranjenosti ljudi i njihovih kretanja; deo koji proučava narode i države, kroz uticaj prirode na fizička i duhovna obeležja ljudi. Nemačka antropogeografska škola F. Ratzela i njegovih sledbenika prihvatila je koncept prirodnog determinizma, pre naglašavajući uticaj prirodnih faktora na razmeštaj ljudi i naroda, kako u datom momentu, tako i u istorijskoj dimenziji. U dopunjenom izdanju iz 1891. godine ovo delo nosi podnaslov *Geografska distribucija ljudi*, gde F. Ratzel pledira za proučavanjem migracija stanovništva u kontekstu međusobnih veza čoveka i prirodne sredine. Glavni protagonist moderne francuske geografske škole, P. Vidal de la Blanche, je delom *Principes de Geographie Humaine* iz 1921. godine postavio temelje posibilističkog antropogeografskog pravca, poznatog kao geografija čoveka, čije je težište bilo na proučavanju veza između prirode i društva, kroz apostrofiranje većeg uticaja ljudi na Zemljinoj površini preko njihove teritorijalne organizovanosti i načina razmene dobara (Vresk, 1997; Faus-Pujol, Higuera-Arnal, 2001).

Specifične istorijske faze u razvoju metodološkog pristupa u antropogeografskim istraživanjima po E. Thomaleu (1972) su: *kosmografska*, koja traje do razvoja moderne antropogeografije (druga polovina XIX veka); faza istraživanja odnosa čoveka i životne sredine sa dve podfaze: *geodeterministička* (F. Ratzel) i *posibilistička* (P. Vidal de la Blanche); *morfološka faza*, koja se razvija od početka XX veka sa prenošenjem težišta istraživanja na morfologiju kulturnog pejzaža (E. Durkhem i O. Schluter); *funkcionalna faza* između dva svetska rata, koja proučava funkcionalni odnos čoveka, odnosno društva i prostora (W. Christaller i predstavnici čikaške škole); *strukturalna faza* od 50-ih godina XX veka sa orijentacijom na socijalnu geografiju (A. Bobek) i *savremena*

faza, u kojoj je težište na proučavanju veza i odnosa prostorne strukture i razvojnih procesa (Thomale, 1972; prema Vresk, 1997).

Antropogeografija je iznedrila brojne naučne discipline, pri čemu se njeno naučno razgranjavanje specifično odvijalo u pojedinim geografskim školama u svetu, koje su na osoben način bile pod uticajem srodnih naučnih disciplina. Razvoj i transformacija antropogeografije odvijao se kroz širenje različitih teorijsko-metodoloških pogleda o odnosu čoveka i prirode, sa težištem na utvrđivanju opštih zakonitosti, uvođenju matematičkih, statističkih metoda i modela i primeni u društvenoj praksi. Savremeni razvoj populacione nauke odvija se u pojedinim naučnim centrima u svetu pod specifičnim uticajem filozofskih pogleda različitih naučnih disciplina, razvojem kartografije i GIS-a (geografskih informacionih sistema), uz tendenciju ka utvrđivanju opštih zakonitosti i stavljanjem težišta na prognoziranje i primenu u praksi. Na tim osnovama, može se govoriti o specifičnom razvoju novih disciplina iz antropogeografskog jezgra, koje su osobeno utemeljene u pojedinim geografskim školama u svetu i kod nas.

Antropogeografija je od svog postanka počivala na razvoju pojedinih međusobno povezanih istraživačkih grana, koje su za predmet istraživanja imale populacione, kulturne, socijalne, ekonomske, ruralne i urbane fenomene, sagledavane u istorijskom kontekstu. U periodu posle Drugog svetskog rata iz antropogeografije se, kao specijalizovana naučna disciplina, razvila geografija stanovništva (u anglo-saksonskoj literaturi *Geography of Population* ili *Population Geography*, u nemačkoj literaturi *Bevolkerungsgeographie*, u francuskoj *Geographie de la population*, u ruskoj *География населения*). Geografija stanovništva je u pojedinim zemljama i naučnim centrima razvijana u specifičnom istorijskom utemeljenju antropogeografije.

Razvoj geografije u Evropi je u prvoj polovini XX veka korespondirao, eksplicitno ili implicitno, sa ulogom koju je imalo stanovništvo u oblikovanju i razvoju geosistema. U Nemačkoj se između dva svetska rata pojavljuje geografija stanovništva u sklopu *Geographie des Menschen* (Schluter O., 1919). U Francuskoj je, pored P. Vidal de la Blancha, značajnu ulogu u razvitku populacionih istraživanja imao i A. Demangeon, koji je geografiju stanovništva smatrao fundamentalnom disciplinom društvene geografije, tesno povezanom sa prirodnim karakteristikama prostora, ali ne u determinističkoj, već u međuzavisnoj vezi sa elementima prostora (Demangeon, 1942: 408). Za razvitak populacionih istraživanja u SAD-u značajno je u istom periodu otvaranje Kancelarije za izučavanje stanovništva na Prinstonskom univerzitetu, u okviru koje su objavljene značajne studije F. Notensteina, I. Tauber, D. Kirka, A. Coalea, L. Kisera (Notenstein et al, 1944) o stanovništvu Evrope i SSSR-a u budućnosti, W.

Moora (1945) o ekonomskoj demografiji južne i istočne Evrope, D. Kirka (1946) o stanovništvu Evrope u međuratnom periodu i F. Lorimera (1946) o stanovništvu SSSR-a. Zbog značaja ovih izdanja i pažnje koju su izazvali, uočena je potreba da se istraživanja prošire i na Aziju, te se nakon Drugog svetskog rata pojavljuju izdanja K. Davisa (Davis, 1951) o stanovništvu Indije i Pakistana i I. Tauber (1958) o stanovništvu Japana. Ove veoma uticajne studije, u kojima su učestvovali i sociolozi, utemeljile su polje populacionih istraživanja u anglosaksonskoj literaturi, pledirajući za empirijskim populacionim istraživanjima na različitim nacionalnim nivoima. Navedena i druga istraživanja u međuratnom periodu rezultirala su i pojavom svetskih konferencija o stanovništvu (od Rima 1954. godine do danas) u organizaciji UN-a, što je uticalo na razvoj geografije stanovništva i demografije u brojnim naučnim i univerzitetskim centrima u svetu, kao i u Srbiji. U njima, populaciona nauka zauzima značajno mesto u sistemu nauka i ima trend sve veće primene u praksi rešavanja nacionalnih i globalnih pitanja i problema.

Za pojavu i definisanje geografije stanovništva kao poddiscipline društvene geografije značajni su u Francuskoj: P. George (1951, 1959), Beaujen-Garnier (1965, 1966); u SAD-u G. Trewarta (1953, 1969), J. Clance (1965, 1971), W. Zelinski (1966); u Velikoj Britaniji J. I. Clarke (1965); u SSSR-u Ю. Г. Саушкин и Д. Н. Анучин (1950), В. В. Покшишевский (1964), Д. И. Валентей (1973); u Poljskoj V. Ormotski (1931), L. Kosinski (1967, 1973) A. Jagelski (1980). Navedeni autori i dela imali su osoben uticaj na razvoj populacione nauke i u Srbiji, u kojoj se od 60-ih godina XX veka u uzajamnom prožimanju i preplitanju razvijaju i primenjuju u praksi istraživanja geografije stanovništva i demografije, uz specifičan i u jugoistočnoj Evropi jedinstven model univerzitetske nastave.

Polazeći od mišljenja navedenih i drugih autora može se zaključiti da je geografija stanovništva u poslednjih pet decenija prošla kroz različite razvojne etape, koje su u vezi sa transformacijom teorijsko-metodoloških pristupa, metoda rada, veza sa ostalim naučnim disciplinama koje tretiraju stanovništvo u multidisciplinarnom kontekstu. Otuda različite naučne škole odlikuju i osobenosti razvojnih faza. Tako se u anglosaksonskoj literaturi u razvoju geografije stanovništva od njenog osamostaljivanja izdvajaju četiri etape.

Prva etapa u razvoju počinje sa osamostaljivanjem geografije stanovništva kao poddiscipline društvene geografije, koje se vezuje za 1953. godinu i skup Asocijacije američkih geografa (AAG) i traje do 60-ih godina XX veka. Na ovom značajnom skupu G.Trewarta je u svom referatu istakao da je proučavanje stanovništva vodeći segment u geografiji i pitanje koje je u vezi sa svim drugim geografskim

fenomenima. U svom modelu on predlaže podelu geografije na stanovništvo, prirodnu sredinu i društvenu (kulturnu) sredinu, pri čemu je prirodnu i društvenu sredinu postavio kao bazu, dok je stanovništvo stavio na vrh piramide datog modela (shema 1, Trewarta, 1953).

Shema 1.
**Konceptualizacija mesta geografije stanovništva u sistemu
 geografske nauke prema G. Trewarti**

Izvor: Trewarta, 1953.

Kao prioritet istraživanja geografije stanovništva G. Trewarta vidi populacioni porast i njegove posledice u svetu, strukturne odlike stanovništva na različitim teritorijalnim nivoima, primenu istraživanja u praksi i kreiranje zakona i populacione politike na nacionalnim nivoima. U njegovim i srodnim delima, istorijski razvoj geografije stanovništva, zasnovan je na teoriji pozitivizma i uključivanju u razmatranje prostornih razlika u razmeštaju, gustini i biološkim i socioekonomskim obeležjima stanovništva (Trewarta, 1969).

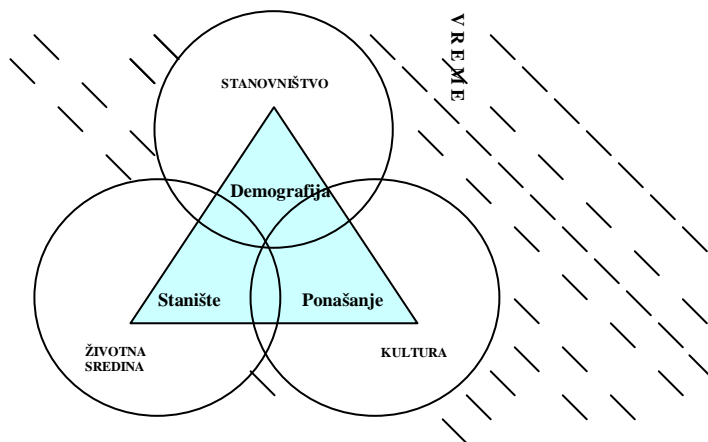
Druga etapa u razvoju geografije stanovništva traje od 60-ih do 70-ih godina XX veka, a karakteriše je primena kvantitativnih metoda i zalaganje za sagledavanje prostornih struktura stanovništva. Mnogi naučnici vide ovaj period kao posebno prosperitetan, jer se u njemu odvijaju intenzivnije veze geografije stanovništva i demografije, posredstvom uvođenja statističkih, matematičkih i demografskih metoda i tehnika u populaciona istraživanja u geografiji. Ova preplitanja se po brojnim autorima vezuju za razvoj prostorne demografije, koja kroz nacionalna empirijska istraživanja počinje više da uvažava prostorni aspekt, imanentan geografskoj nauci. U tom kontekstu ističemo delo P. Hausera i O. Duncana (1959) *The Study of Population: An Inventory and Appraisal* u kome se nalazi posebno poglavlje E. Ackermana o vezi geografije i demografije, uz iznošenje mišljenja da je geografija

stanovništva dominantno interdisciplinarna, jer povezuje ove dve naučne discipline. U tom periodu i W. Bunge (1962) publikuje delo *Theoretical Geography*, kojim se kvantitativne metode uvode i u geografiju stanovništva, saglasno njihovoj primeni u demografiji. W. Zelinsky (1966) knjigom *A Prologue to Population Geography* učvršćuje polje istraživanja geografije stanovništva kroz geografski pristup populacionim fenomenima, sa aspekta prostornog razmeštaja. Geografiju stanovništva definiše kao disciplinu koja se bavi načinima na koji je formiran geografski karakter mesta pod uticajem populacionih fenomena i na njihove i prostorne i vremenske manifestacije u interakciji sa brojnim nedemografskim fenomenima. Zamah u razvoju geografije stanovništva u ovom periodu omogućili su naučni principi pozitivizma, koji su u prvi plan isticali kvantitativne metode i pristupe naučnih istraživanja.

Treću fazu razvitka geografije stanovništva na anglosaksonskom području od 70-ih do 80-ih godina XX veka karakterišu tesne veze između geografije stanovništva i formalne demografije. Mnogi geografi u populacionim studijama rade empirijsku analizu na osnovu matematičkih i statističkih metoda, čime proširuju broj ispitivanih obeležja, determinati i posledica odvijanja populacionih trendova. Razvojem i primenom GIS-a i kompjuterskom obradom podataka populacione studije postaju kompleksnije, primenljivije u praksi preko populacione politike i projekcija stanovništva. Krajem 70-ih godina XX veka izvestan broj geografa u Velikoj Britaniji i SAD-u istraživanja usmerava ka proučavanju prostornog rasporeda različitih grupa stanovništva u korelaciji sa raspedelom dohotka, radnih mesta i nezaposlenosti ("geografija blagostanja"). U Velikoj Britaniji se u okviru Kraljevskog geografskog društva 1974. godine osniva grupa za proučavanje geografije stanovništva, koja tretira problematiku metoda, tehnika i modela demografske analize, prostornih aspekata odvijanja migracija stanovništva, starenja, prirodnog obnavljanja stanovništva, kao komponenti relevantnih za sve izraženiju diferencijaciju populacione dinamike i transformacije socijalnih struktura stanovništva. Ova grupa istraživača 80-ih godina XX veka posebnu pažnju usmerava na teorijske rasprave i koncipiranje budućih prioriteta istraživanja u populacionoj nauci (www.popgeog.org). Teorijski i naučni pristupi, metode i tehnike istraživanja u ovom periodu uticali su i na razvoj ostalih oblasti geografije. Tada se razvija i medicinska geografija koja je srodna prostornoj epidemiologiji, a najveći doprinos u tom pravcu je rad M. Mead pod naslovom "Medical Geography as Human Ecology: The Dimension of Population Movement" objavljen u časopisu *The Geographical Review* 1977. godine. Napominjemo da je u ovom radu prezentiran dijagram koji je u osnovi sličan Trewartinom, ali je fokusiran na zdravlje kao proizvod dinamičke interakcije stanovništva, životne

sredine i kulture (shema 2, Mead, 1977). Istovremeno, populaciona analiza u ovom periodu postaje jedno od najvažnijih polja istraživanja ekonomske i regionalne geografije. T. Hägerstrand je integrisao stanovništvo u regionalnu nauku, situiranjem populacionih istraživanja prostorno i vremenski, što je u stvari osnova proučavanja savremene geografije stanovništva (Hägerstrand, 1970).

Shema 2.
Dinamička interakcija stanovništva, životne sredine i kulture

Izvor: Mead M., 1977.

Četvrta etapa u razvoju geografije stanovništva na anglosaksonskom području započinje 80-ih godina XX veka i u njoj se u geografiji stanovništva javljaju nove tendencije koje su povezane sa kritikom pozitivističkih pogleda, pojavom humanističkih pristupa i izmenama opšte geografskog koncepta. Na jednoj strani javljaju se zalaganja naučnika za šire sagledavanje predmeta istraživanja i sve veći broj pristupa, a na drugoj strani za sužavanje i svrsishodniji pristup u populacionim istraživanjima, kroz prostorne analize i primenu kvantitativnih metoda. U geografiji stanovništva u ovom periodu se reafirmiše prostorna analiza i kvantitativne naučne metode, te se pojedine populacione studije redefinišu u prostornu demografiju, a vremenskom dimenzijom zalaze u istorijsku demografiju. U tom kontekstu ističemo delo D. Planea i P. Rogersona iz 1994. godine pod naslovom *The Geographical Analysis of Population*. Preplitanje populacione analize u geografiji i demografiji za naučnike koji se zalažu za multidisciplinarni pristup stanovništvu danas predstavlja prednost, dok neki u tome vide sužavanje interesa geografije kad je u pitanju problematika stanovništva. Važno je napomenuti da se u ovom periodu u nekim naučnim centrima umanjuje značaj društvene geografije, jer populacione teme preuzimaju naučnici iz oblasti sociologije (White, Jackson, 1995; Findlay, 2004).

U nemačkoj geografskoj školi, na osnovama tradicionalne antropogeografije prirodno-determinističkog pristupa, glavna interesovanja geografa koji izučavaju populacione fenomene bazirana su na studijama o strukturama i gustini naseljenosti stanovništva, na osnovi tematskog kartiranja, o čemu svedoči bibliografija radova iz geografije stanovništva H. Dorriesa u periodu 1908-1938. godine (Dorries, 1940). Mnogi naučnici potenciraju da je geografija stanovništva u Nemačkoj bila na skromnom nivou sve do kraja 50-ih godina XX veka, od kada pojedini naučnici (J. Bähr i W. Kuls) reafirmišu geografiju stanovništva, dok drugi, posebno u okviru poznate minhenske škole (H. Bobek, W. Hartke, K. Ruppert i F. Schaffer), razvijaju socijalnu geografiju. Samostalnost geografije stanovništva, pored socijalne, privredne i drugih geografskih disciplina, u nemačkoj literaturi zastupa P. Schoeller, opisujući njene zadatke u domenu promena prostorne organizacije života ljudi, uz izučavanja razmeštaja i gustina stanovništva, migracija stanovništva, kao i ekoloških uslova razvoja populacije. U nemačkoj literaturi je prihvaćeno i stanovište E. Webera iz 1970. godine po kome je geografija stanovništva deo ekonomske geografije, a proučava veze između stanovništva i privrede sagledavajući zakonitosti razmeštaja, razvoja, strukture i teritorijalne organizacije stanovništva, sa težištem na praćenju pitanja reprodukcije i tržišta radne snage, stanovanja, rekreacije i drugih (Spasovski, 2005). Važno je naglasiti da se kao glavne teme populacionih istraživanja i u različitim geografskim školama u Nemačkoj izdvajaju: istraživanje prostorne distribucije kvantitativnih i kvalitativnih obeležja stanovništva i njegovih determinanti, sagledavanje gustine i koncentracije stanovništva, istraživanje prirodnih komponenti populacione dinamike i njihovih determinanti i istraživanje migracija stanovništva (Bähr, Kuls, 1986; Bähr, 2010).

U ruskoj geografskoj školi su krajem XIX i početkom XX veka vršena istraživanja stanovništva (П. П. Семёнов Тяньшански и А. И. Воейков), iako populaciona nauka nije postojala kao posebna disciplina u okviru geografije. Između dva svetska rata stanovništvo se izučava u okviru ekonomske geografije i to u kontekstu racionalnog razmeštaja proizvodnje i ekonomsko-geografske regionalizacije, uz naglasak na proučavanje problematike gradova kao čvornih tačaka u geoprostoru. U ovom periodu je problematika stanovništva bila potpuno zanemarena, te Н. Барански napominje da je geografija čoveka bila zaboravljena. Tek od sredine XX veka, u sovjetskoj geografiji započinje intenzivniji rad na teoriji i metodologiji, organizovanju naučnih istraživanja i formiranju geografskih kadrova. Od tada se pojavljuju značajniji radovi u domenu teorije i metodologije geografije, a za populacionu nauku značajan je razvoj koncepta veza i odnosa stanovništva u sistemu geografske sredine koji su razmatrali Ю. Г. Саушкин и С. А. Анучин, В. В. Покшишевский, Д. И.

Валентей. Radovi Д. И. Богорада и И. М. Давидовича doprineli su vezi geografije stanovništva sa urbanim razvojem i prostornim planiranjem. To pokazuje i činjenica da predmet geografija stanovništva počinje da se izučava od 1948. godine na Moskovskom državnom univerzitetu, a predavač je bio P. M. Кабо. U bivšem SSSR-u geografija stanovništva je bila blisko povezana sa prostornim planiranjem i regionalizacijom, planiranjem gradova, razvojem i osnivanjem novih regiona, racionalnim korišćenjem zemljišta, teritorijalnom organizacijom gradova i seoskih naselja (Pokshishevskii, 1970-1979).

U savremenom razvoju ruske geografije karakteristična je podela na sledeće oblasti izučavanja: opšta geografija stanovništva (В. В. Покшишевский, P. M. Кабо), geografija migracija (А. Марианский), geografija sela (С. А. Ковалев), kartiranje stanovništva (В. П. Коровитсин), geografija stanovništva velikih regiona (В. В. Воробеев, В. Ш. Цхаошвили), primena matematičkih metoda u geografiji stanovništva (Н. И. Блазко, В. Медведков) i dr. U okviru navedenih istraživanja pažnja se pridaje procesima teritorijalne preraspodele stanovništva (i na nacionalnom i na međunarodnom nivou) i raznim vidovima migracija. U 70-im godinama XX veka široko je rasprostranjen "bihejviorizam" u geografiji stanovništva koji tretira čovekovu percepciju sredine koja ga okružuje i poimanje prostora (kretanje, izbor mesta za život i dr.). Karakteristikama stanovništva i formiranju njegovog rasporeda dat je značajan prostor u monografijama i mnogotomnim geografskim serijama "Sovjetski Savez" (1966-72) i "Države i narodi" (1979-86).

Geografija stanovništva u Rusiji predstavlja deo ekonomske geografije, koja proučava sastav i prostorni raspored stanovništva, kao i naselja u kojima stanovništvo živi. Neki naučnici smatraju da je geografija stanovništva nezavisna u sistemu geografskih nauka. Odbacivana su shvatanja geografije stanovništva zapadnih naučnika i škola, za koje je smatrano da su pod velikim uticajem geografskog determinizma. Međutim, neki radovi su zadržali značajni faktografski materijal i tretirana su neka pitanja sa progresivne tačke gledišta, a primer za to je francuska škola društvene geografije (Pokshishevskii, 1970-1979). U teorijsko metodološkom pogledu značajno je istaći da se u sovjetskoj geografskoj školi posle 60-ih godina XX veka zastupaju teze o kompleksnoj i sinteznoj nauci o stanovništvu, multidisciplinarnog karaktera. Pod razvitkom stanovništva podrazumevane su kvantitativne i kvalitativne promene u populaciji uslovljene procesima koji se javljaju u društvu kao posledica razvitka proizvodnih snaga. Uveden je sistemski pristup u proučavanju stanovništva, u cilju sagledavanja veza i odnosa unutar sistema stanovništva, kao i njega sa drugim prostornim i društvenim

sistemima. Д. И. Валентей nauku o stanovništvu shvata kao sistem naučnih znanja koji se razvija kao integralna disciplina koja u sebi sadrži i oblasti srodnih nauka. On se zalaže za klasifikaciju nauka o stanovništvu na osnovu razrade teorije, metodologije, kompleksne analize i zakonitosti razvitka stanovništva. Pri tom, nauku o stanovništvu deli na sistem demografskih znanja, ekonomiku stanovništva, izučavanje razmeštaja stanovništva, sociologiju stanovništva, politiku stanovništva, a sve granične nauke objedinjene su u okviru teorije o stanovništvu (Валентей, 1973). U ostalim socijalističkim zemljama geografija stanovništva je proučavana sa istog stanovišta kao i u SSSR-u, pre svega u cilju rešavanja nacionalnih ekonomskih problema. Češki geograf J. Korčak (1963) smatra da je osnovni zadatak geografije stanovništva izučavanje razmeštaja sa kvantitativnog i kvalitativnog stanovišta i brojnosti stanovništva u njihovoj uzajamnoj povezanosti sa aspekta uzroka i razvoja.

Poljska geografska škola preuzimala je naučna znanja i sa zapada i sa istoka. Među brojnim naučnicima na polju geografije stanovništva u drugoj polovini XX veka izdvajaju se L. Kosinski (1967) i A. Jagelski (1980). L. Kosinski ističe da je izučavanje problema stanovništva sa prostorne tačke gledišta, tj. saznanja prostornih zakonomernosti populacionih pojava i procesa, osnova geografije stanovništva (Kosinski, 1967). Jagelski izdvaja četiri pristupa geografskom objektu izučavanja: horološko-regionalni, ekološki, prostorno-analitički i eklektički (Nejašmić, 2005). Takođe je izdvojio i tri etape u razvoju geografije stanovništva: etapa antropogeografije, etapa demogeografije i etapa prostornog pristupa (Ягелски, 1980; Vresk, 1997).

Razvoj *antropogeografije* u Poljskoj između dva svetska rata A. Jagelski povezuje sa razvojem demografije. Naglašava da se čak i u tradicionalnoj fazi razvitka antropogeografije javlja uvođenje elemenata demografije, korišćenjem statističkih podataka o prirodnom obnavljanju stanovništva. Poljski naučnik V. Ormocki je 1931. godine, analizirajući rezultate poljskog popisa stanovništva, predstavio demografiju kao disciplinu antropogeografije, koja se detaljno zanima za teritorijalne razlike demografskih pojava. Zaborski i Wžosek su smatrali demografiju za jednu od tri dela antropogeografije u koju su uključili problematiku razmeštaja stanovništva na površini zemlje, dinamiku promene razmeštaja (demografiju u užem smislu), geografiju migracija, struktura stanovništva, zdravstvenu geografiju (Faus-Pujol, Higuera-Arnal, 2001).

Etapu *demogeografije* kao drugu fazu u razvitku stanovništva A. Jagelski vezuje za uvođenje termina demogeografija u populacionu naučnu literaturu. Ovaj termin je korišćen u francuskoj literaturi kod J. Beaujeu-Garinera u delu *Géographic de la population* (1956), u kome je prikazana analiza demografskih procesa u raznim državama i delovima sveta. Neki

poljski geografi smatrali su geografiju stanovništva za geografski izraz demografije (S. Lezicki), a drugi su gledali na prirodno kretanje kao na geografsku pojavu podjednaku sa razmeštajem i prerazmeštajem stanovništva, ulazeći na taj način u tradicionalne komponente naučne demografije. Demogeografski aspekti populacionih proučavanja po A. Jagelskom u stvari znače sagledavanje prostornih aspekata demografskih pojava i procesa. Termin geodemografija pojavljuje se u ruskoj literaturi u radovima Г. М. Федорова "Геодемографическая обстановка", 1984. i "Геодемографическая типология" iz 1985. godine. Ruski naučnik А. У. Хомра objavio je 1991. godine rad pod nazivom "Демогеография: становление предмета и метода". Geodemografija ili demogeografija je etapa u razvoju geografije stanovništva, koja izučava prostorne aspekte demografskih fenomena. Odnosi se na utvrđivanje istorijski složenih teritorijalnih veza demografskih procesa i struktura sa razvojem naseljenosti i demografskim razvitkom (Pokshishevskii, 1970-1979). Pojam demogeografije uveo je u jugoslovensku geografsku literaturu M. Friganović udžbenikom *Demogeografija-stanovništvo sveta* 1978. godine (Friganović, 1978).

Za treću etapu razvitka geografije stanovništva A. Jagelski potencira značaj *prostorno-analitičkog pristupa* u savremenoj geografiji stanovništva, koja ima za cilj ispitivanje prostornih aspekata populacionih fenomena na Zemlji kroz osobine razmeštaja, povezanosti oblika prostorne strukture, veza i odnosa elemenata demografskih i ostalih prostornih sistema, kao dinamičnih i vremenski promenljivih kategorija. Razmeštaj je rezultat promena do kojih se došlo u prethodnim i prelaznim stanjima dinamičnih procesa, a razvoj ovog pravca istraživanja rezultat je korišćenja kvantitativnih metoda i modela u geografiji. Analitičko-prostorni pristup je značajan za savremenu etapu razvoja geografije stanovništva, jer povezuje razmeštaj sa merama, metodama i tehnikama koje predstavljaju tačniji i ekonomičniji jezik naučnog saznanja i od tradicionalnih metoda razlikuje se po većem stepenu tačnosti i sažetosti dobijenih informacija. U prostorno vremenskom sistemu sve pojave se razmatraju kao dinamične, te je neophodno uzeti u obzir promenljivost razmeštaja, izmene njegovih prostornih osobenosti u vremenu, odnosno da predstavlja prelazno stanje dinamičnih pojava (Ягелски, 1980; Šantić, 2013).

Na osnovi različitih konceptijskih i metodoloških pravaca razvoja antropogeografije u pojedinim naučnim centrima javljaju se do danas različite definicije geografije stanovništva, čija je zajednička postavka da ona proučava prostorne odnose, sličnosti i razlike u razmeštaju, prirodnom kretanju i migracijama stanovništva, strukturama stanovništva i istorijskim etapama razvoja populacije. R. Woods ističe da je geografija stanovništa

nauka koja sagledava populaciju sa prostornog aspekta, a 1979. godine u nastavu geografije uvodi udžbenik pod nazivom *Population analysis in geography* (Woods, 1982). M. Pacione insistira da geografiju stanovništva karakteriše njena specifična percepcija prostornih aspekata stanovništva, a geografiju stanovništva i geografiju naselja vidi kao jedinstvenu geografsku disciplinu, za koju je posebno važno izučavanje unutrašnjih i spoljašnjih migracija. Pledira za korišćenjem kvantitativnih matematičkih, statističkih i demografskih metoda istraživanja, koje daju geografiji stanovništva naučnu doslednost. Naglašava prožimanje geografije stanovništva i demografije kroz zaključak da su geografi upoznali vrednost demografskih tehnika, a demografi, sa druge strane, vrednost prostora kao elementa u kojima se različito odvijaju demografski fenomeni (Pacione, 1986). R. Skeldon smatra da geografija stanovništva prevashodno proučava globalne populacione teme, što je saglasno sa tradicionalnim poljem istraživanja antropogeografije (Skeldon, 1997). Geografi su zainteresovani za prostornu dimenziju stanovništva, odnosno njegovu distribuciju i pokazatelje na Zemljinoj površini i promene, posledice i veze koje rezultiraju iz toga. M. Sharma (2000) smatra da postoje četiri važne teme koje proučava ova disciplina: geografsku analizu stanovništva, distribuciju, kompoziciju, populacionu dinamiku u vremenu i prostoru i migracije stanovništva (Faus-Pujol, Higuera-Arnal, 2001). D. Plane smatra da geografija stanovništva proučava zbir kritičnih demografskih događaja u životnom ciklusu na svim teritorijalnim nivoima, pri čemu su tradicionalna populaciona istraživanja vezivana za agregiranje individualnih svojstava pojedinaca u određenom prostoru, dok se novija istraživanja vezuju za mikrodemografske studije objašnjavajući onu "ljudsku stranu" geografije stanovništva (Plane, 2003).

Često se termin geografija stanovništva koristi kao sinonim za prostornu demografiju, formalni metod koji se koristi da bi se povezali geografski koncept i prostorni način razmišljanja. Još specifičnije, geografija stanovništva se tretira kao poddisciplina geografskih istraživanja demografskih tema i populacionih procesa u prostornom smislu, sa fokusom na vezi između stanovništva i prostora. Kao i drugi naučnici koji se bave problematikom stanovništva, populacioni geografi često koriste mere, metode i tehnike koje su razvijene u regionalnoj nauci, prostornoj ekonometriji i geostatistici. Metode su grupisane u tri osnovne oblasti: one koje se bave analizom geografske distribucije stanovništva, one koje analiziraju migracije stanovništva i one koje analiziraju savremeni razvoj na lokalnom nivou. Statističke mere prostorne distribucije su: demografski centar, standardna udaljenost, Huverov indeks koncentracije, Lorencova kriva, populacioni potencijal (indeks dostupnosti), lokacioni koeficijent, mere regresije. Od mera migracija izdvajaju se migracione stope, demografska efikasnost migracija, karakteristike migracija i očekivanja

migranata, prostorna šift-šer analiza, gravitacioni modeli. Metode prostorne analize su metode prostorne autokorelacije, geografska regresija i druge (Plane, Rogers, 1994; Whitters, 2010; Šantić, 2013).

S obzirom da geografija stanovništva proučava populacione procese u eksplicitno postornom smislu sa fokusom na međurelaciju stanovništva i prostora, primenom i razvojem GIS-a, unapređenjem softvera i dostupnosti prostornih (geokodiranih) izvora podataka omogućen je savremeni napredak prostorne analize. Time je i izučavanje populacionih fenomena postalo kompleksnije, detaljnije i usmereno na lokalni nivo. Jedno od značajnih pitanja postavljeno još 1934. godine je MAUP – modifikovani problem prostornih jedinica, koji je detaljno opisao S. Openshaw (1984). On je ukazao da se prostorne jedinice u mnogim geografskim studijama koriste veoma proizvoljno i podležu subjektivnim kriterijumima onoga ko radi studiju, što radikalno utiče na dobijene rezultate. MAUP se prepliće sa praktičnim izazovima integrisanja podataka u geografskim razmerama (Openshaw, 1984).

Pogledi na buduće pravce razvoja populacionih istraživanja

U poslednjoj deceniji XX veka otpočela je veoma značajna debata, koja još uvek traje, o prirodi proučavanja geografije kao nauke, ali i njenih disciplina, pre svega geografije stanovništva. Razlozi za razmišljanja na temu kuda idu populaciona istraživanja u geografiji i demografiji na kraju XX i početku XXI veka su višestruki. Napominjemo najvažnije: dostignut je različit nivo razvijenosti ovih istraživanja u različitim zemljama; izučavanja stanovništva se negde zadržavaju na akademskim temama, a u većini centara u svetu razvijaju se empirijska istraživanja; različit je uticaj istraživačke delatnosti univerziteta i instituta na državne i javne institucije; populaciona istraživanja u geografiji se nalaze u samom njenom centru, dok su u drugim zemljama u graničnom prostoru susednih disciplina; pojedine geografske studije se koncentrišu na izučavanje teritorijalnih struktura, dok se druge koncentrišu na karakteristike i probleme populacije; u različitim istraživačkim centrima evidentna je raznolikost tema populacionih istraživanja koje se uzimaju kao prioritet. Ovi, kao i razlozi teorijske i metodološke prirode, pokrenuli su debate na temu: kuda ide populaciona nauka (Spasovski, 2005).

Komisija za geografiju stanovništva Međunarodne geografske unije (IGU) je 1991. godine organizovala raspravu pod rukovodstvom D. Noina na temu – *Kuda ide geografija stanovništva, odnosno kojim putem treba da idu populacioni geografi?* Srž debate je bio traženje odgovora na pitanje da li u populacionim istraživanjima favorizovati raznolikost tema, problema i procesa ili težiti ka njihovom usmeravanju u užem smislu i

naglašavanju specifičnosti. Druga važna poenta je karakter veza populacionih istraživanja u geografiji i demografiji, kao i mesta koje zauzimaju glavni populacioni problemi, kako u demografiji, tako i u srodnim naučnim disciplinama, koje imaju stanovništvo za predmet izučavanja. Postignuta je saglasnost o neophodnosti multidisciplinarnog pristupa populacionim istraživanjima uz izdvajanje prioriteta na globalnom i nacionalnim nivoima. Na kraju, kao zaključak ove debate, nametnule su se određene teze: da geografija stanovništva ne sme odbaciti najznačajnije probleme čovečanstva; da studije o migracijama moraju biti vodeće teme empirijskih istraživanja; da su neophodne studije o vezi i odnosu stanovništva i životne sredine; da je neophodan fokus na evaluaciju mikro-prostornih implikacija makro-društvenih procesa. D. Noin konstatuje da je debata postigla cilj, jer je ukazala na savremene i moguće buduće pravce razvoja populacionih istraživanja u različitim svetskim naučnim centrima (Noin, 1991; Spasovski, 2005).

Na Kongresu Međunarodne geografske unije (IGU) u Hagu 1996. godine postojala je inicijativa za preimenovanje Komisije za geografiju stanovništva u Komisiju o stanovništvu i životnoj sredini. Iako ovakva ideja nije realizovana, jasno je ukazano na neophodnost proučavanja međusobnih veza i uticaja stanovništva i životne sredine, u cilju postizanja održivog razvoja (Faus-Pujol, Higuera-Arnal, 2001).

Skup u organizaciji Američke asocijacije geografa održan 2003. godine povodom 50 godina od referata G. Trewarte, ukazao je na razvoj geografije stanovništva u drugoj polovini XX veka, pokušao da je pozicionira u savremenom periodu i da usmeri buduće pravce istraživanja. Naglašena je uloga čoveka u oblikovanju prirodne sredine, kao i značaj interakcije stanovništva i životne sredine na svim teritorijalnim nivoima. Kao zaključak skupa ukazano je da je budućnost geografije stanovništva upravo u proučavanju veza i odnosa između populacije i životne sredine. Uticaj stanovništva na životnu sredinu je kompleksan i ne uključuje samo broj stanovnika, već i napredak tehnologije, upotrebu resursa, zagađenje i otpad sa jedne, i sociopolitičke faktore koji utiču na pristup proučavanju, sa druge strane. Koncepti kao što su održivi razvoj i noseći kapaciteti koriste analize veza između stanovništva i životne sredine, koje uključuju i kvalitet vazduha, zdravu vodu, snabdevanje hranom, biodiverzitet. Maltus je još 1798. godine potencirao nedostatak resursa usled nekontrolisanog populacionog rasta, a njegovi stavovi su i danas aktuelni kroz stavove naučnika pesimističke orijentacije, koji mahom pripadaju modernim neomaltuzijancima. Populacione teme su važne sa stanovišta kreiranja odgovora na pitanje kako možemo učiniti današnji i budući svet više održivim i zdravijim. Tako, pojedini autori naglašavaju da je najvažniji predmet istraživanja savremene geografije stanovništva uticaj

populacionog porasta na razvoj urbanih sistema i s tim u vezi menjanje životne sredine, te kao takav zaslužuje više pažnje od proučavanja uticaja stanovništva na ruralni prostor i prirodno okruženje. Migracije i urbana ekspanzija doprinose kreiranju kompleksnijih pejzaža i kompleksnijih veza stanovništvo-životna sredina (Plane, 2003; Conway, 2003).

Diskusija o budućim izazovima geografije stanovništva B. Newbolda (2007) tretira 5 demografskih sila koje potencijalno mogu oblikovati svet u XXI veku: populaciona dinamika, epidemija HIV/AIDS, međunarodne migracije, izbeglice i interno raseljena lica i međusobne veze i konflikti na nacionalnim nivoima. Mnogi problemi sa kojima se suočava ljudsko društvo zahtevaju naučna razmatranja korišćenjem kompleksnih pokazatelja u međurelacijama društvenih i ekonomskih fenomena, kao i fenomena životne sredine. Kao fundamentalne geografske teme XXI veka B. Newbold navodi degradaciju životne sredine, etničke konflikte, zdravstvenu zaštitu, globalne klimatske promene, dostupnost i nivo obrazovanja (Newbold, 2007).

Na Međunarodnom kongresu populacionih geografa (ICPG) 2013. godine u Groningenu kao najvažnije teme geografije stanovništva izdvojene su sledeće: depopulacija, starenje (*healthy aging*), globalni populacioni porast, promene u životnoj sredini i determinantama migracionih fenomena, regionalne migracije visokoobrazovanih kadrova, unutrašnje migracije i regionalno tržište rada. Kao budućnost geografije stanovništva nametnula se neophodnost proučavanja veza, kako između stanovništva i životne sredine, tako i između migracija, životne sredine i razvoja. Populacioni geografi su doprineli razumevanju kompleksnih veza između migracija i razvoja, pre svega u oblasti izučavanja migracija visokoobrazovanog stanovništva, transfera novca preko doznaka, dijaspore i povratnih migracija. Naučnici koji su se bavili vezama migracija i razvoja pružili su ubedljive argumente o međurelacijama prirode razvoja i migracionih procesa (Massey, 1988; Braun i Konel 1990; Skeldon, 1997). Skeldon je istakao da su upravo migracije sinonim za razvoj. Hugo (2006) upozorava na populacione izazove u Aziji, koje vidi kao dominantno globalne probleme koji su nastali usled intenzivnih migracija stanovništva: siromaštvo, nejednakost, održivi razvoj, klimatske promene, ratovi, širenje bolesti, glad i degradacija životne sredine.

Na globalnom nivou geografija stanovništva u savremenom periodu postaje veoma diferencirana, jer su geografi u zemljama u razvoju fokusirani na proučavanje prostornih aspekata i pokazatelja fertiliteta i mortaliteta, a u manjoj meri migracija. Sa druge strane u angloameričkoj geografiji stanovništva prevladaju migracione teme, o čemu svedoči bibliografija radova u časopisu *International Journal of Population Geography*, gde su teme o migracijama daleko ispred analiza fertiliteta i

mortaliteta. Takođe, migracije su zastupljenija tema i od demografskih studija o kvalitetu i kvantitetu populacije. To je delom zato što su migracije u osnovi prostorni fenomen, a delom zato što su u mnogim slučajevima pokretači populacionih promena (Đurđev, 1995). Istraživanje migracionih procesa i pokazatelja i njihove socio-ekonomske posledice treba dopuniti proučavanjem i razumevanjem uticaja životne sredine, što vodi ka interdisciplinarnosti i stvaranju povratne veze i povratnog efekta, uz neophodnu upotrebu GIS-a. U ovakvim okolnostima je neophodno repozicioniranje geografije stanovništva i njeno uključivanje u multidisciplinarna istraživanja, zajedno sa naučnicima koji se bave izučavanjem životne sredine, fizičke geografije i eksperte iz oblasti GIS-a, sa ciljem novih istraživanja, kreiranja teorija i njihovog uklapanja u nove tokove nauke i inovativne projekte.

Za sagledavanje budućeg razvoja geografije stanovništva značajno je ukazati i na shvatanje Gregsona (2003) koji smatra da živimo u svetu post-disciplina i koji se zalaže za napuštanje "stare igre disciplina" koja je institucionalizovana u XIX veku. Međutim, E. Graham (Graham, 2003) navodi da upravo geografiji stanovništva pretnja dolazi iz napuštanja tradicionalnih disciplina, jer se time napušta i geografija. Nova konfiguracija akademske misli, prema mišljenju ove naučnice, treba da postavi populacione teme u okvir različitih mapa znanja. Zbog toga je budućnost geografije stanovništva povezana sa budućnošću geografije kao nauke i ujedno se pred njom postavljaju izazovi u vezi sa postdisciplinarnim restrukturiranjem akademske misli koja se može javiti u budućnosti. Savremena geografija stanovništva se razlikuje po svojoj konceptualizaciji granica subdiscipline, pogledima na ciljeve i značenje teorija, analitičkog mesta u socijalnoj konstrukciji i rekonstrukciji, razumevanju politike pozicioniranja i stanovišta u vezi primena rezultata metodoloških debata. U tom smislu su veoma značajne granične discipline koje mogu predstavljati plodno polje značajnijeg povezivanja geografije stanovništva u širem konceptu geografske nauke (Graham, 2003).

Geografi su uz korišćenje matematičkih analiza u sagledavanju populacije fokusirali interesovanje na vezu koja postoji među elementima geografskog sistema u kojem se sistem stanovništva sastoji od više podsistema i u toj hijerarhiji demografski sistem ne može biti odvojen od geografskog i teritorijalnog sistema. Iz tih razloga geografija stanovništva često traži objašnjenje činjenica koje se istražuju u ekonomiji, političkim naukama, sociologiji, demografiji i ostalim naukama. Konsolidacija geografije stanovništva kao dela društvene geografije korespondirala je sa pojavom brojnih metoda i konceptualnih tendencija koji su diverzifikovali predmet ove nauke. Tradicionalna geografija stanovništva proučava prostorni aspekt fertiliteta, mortaliteta i migracija, iako je današnji fokus

istraživanja različit od onoga u prošlosti. Savremena geografija stanovništva ima širi spektar tema i teorijski je zasnovanija. Veze između broja stanovnika i resursa, izbeglice i azilanti, posledice međunarodnih migracija, implikacije niskog nivoa fertiliteta i starenja stanovništva na nacionalnim i regionalnim nivoima, i velika nejednakost u morbiditetu i mortalitetu su među važnim temama savremenog sveta, na koji, između ostalog, i geografija stanovništva treba da da odgovore i iznađe rešenja. S toga je potrebno da populacioni geografi imaju užu specijalnost u određenim aspektima demografskog razvitka. Sagledavajući buduće izazove, geografija stanovništva ima ulogu da nam pomogne u razumevanju odnosa između stanovništva i geoprostora, jačanjem demografskih metoda i tehnika u cilju istraživanja različitih teritorijalnih nivoa u kontekstu istorijske datiranosti društvenih stavova koji su u osnovi demografskog ponašanja.

Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na projektu "Problemi i tendencije razvoja geoprostornih sistema Republike Srbije" – broj 176017, Ministarstva prosvete i nauke.

Literaura

- ACKERMAN, E. (1959). Geography and Demography. In Hauser P., O. Duncan eds., *The Study of Population* (Chicago: University of Chicago Press), 717-727.
- BÄHR, J. (2010). *Bevölkerungsgeographie*. 5 Auflage. (Ulmer, UTB).
- BÄHR, J., W. KULS (1986). *Bevölkerungsgeographie*. (Berlin: Walter de Gruyter).
- BUNGE, W.(1962). *Theoretical Geography*. First Edition. Lund Studies in Geography Series C: General and Mathematical Geography. (Lund, Sweden: Gleerup).
- CONWAY, D. (2003). On Being Part of Population Geography's Future: Population-Environment Relations and Inter-science Initiatives.
- DAVIS K. (1951). *The Population of India and Pakistan* (Princeton: Princeton University Press).
- DEMANGEON A. (1942). *Problèmes de géographie humaine* (Paris : Armand Colin), p.408.
- DORRIESA, H. (1940). Siedlungs-und Bevölkerungsgeographie (1908-1938). *Geographisches Jahrbuch*, vol. 45, pp.3-380.
- DURĐEV, B. (1995). *Geografija stanovništva*, Novi Sad.
- FAUS-PUJOL, M. C., A. HIGUERAS-ARNAL (2001). Population Geography, Geography, vol II, Encyclopedia of life support systems (EOLSS); www.eolss.net.

- FINDLAY, A. (2004). Population geographies for the 21st century. *Scottish Geographical Journal*.
- FRIGANOVIĆ, M. (1978). *Demogeografija: stanovništvo sveta* (Zagreb: Školska knjiga).
- GRAHAM, E. (2003). What kind of theory for what kind of population geography? *International Journal of Population Geography* 6: 257-272.
- HAUSER P., O. DUNCAN (1959). *The Study of Population: An Inventory and Appraisal* (Chicago: University of Chicago Press).
- HUGO, G. (2006). Population Geography. *Progress in Human Geography* 30: 513-523.
- KIRK D. (1946). *Europes population in the Interwar Years* (Geneva: League of Nation).
- KORČAK, J. (1963). *Uvod do všeobecne geografie obyvateľstva* (Praha: Statni pedagogicke nakladatelstvi).
- KOSINSKI L. (1967). *Geografia ludnosci* (Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo, Naukowo).
- LORIMER F. (1946). *The Population of the Soviet Union: History and Prospects* (Geneva: League of Nation).
- MEAD, M.(1977). Medical Geography as Human Ecology: The Dimension of Population Movement. *The Geographical Review*.
- MOORE, W. (1945). *Economic Demography of East and South Europe* (Geneva: League of Nation).
- NEJAŠMIĆ, I. (2005). *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima* (Zagreb: Školska knjiga).
- NEWBOLD, K.B. (2007). *Six Billion Plus. World Population in the Twenty-First Century*. Second Edition (New York: Rowman & Littlefield Publishers).
- NOIN, D. (1991). *Where is Population Geography Going?* Paris, France: Commission on Population Geography, International Geographical Union.
- NOTENSTEIN, F. et al (1944). *Future population of Europe and Soviet Union* (Geneva: League of Nation).
- OPENSHAW S. (1984). *The Modifiable Areal Unit Problem*. (Norwich: Geo Books).
- PACIONE, M. (1986). *Population Geography: Progress and Prospects* (Routledge, Revivals).
- PLANE D., P. ROGERSON (1994). *The Geographical Analysis of Population with Applications to Planning and Business* (New York: John Wiley & Sons, Inc).
- PLANE, D. (2003). The Post-Trevartha Boom: The Rise of Demographics and Applied Population Geography. AAG, 50 years after Trevartha.
- POKSHISHEVSKII V. V. (1970-1979). *The Great Soviet Encyclopedia*, 3rd Edition (The Gale Group, 2010).

- RADOVANOVIĆ, M. (1967). Geografska sredina i stanovništvo, *Stanovništvo*, br.1.
- RADOVANOVIĆ, M. (1970). Razvoj egzaktne geografije stanovništva u sklopu koncepta teorijske (matematičke) geografije, *Stanovništvo*, br. 1-2.
- SKELDON, R. (1997). *Migration and Development: A Global Perspective* (Essex).
- SPASOVSKI M. (2005). Osvrt na međunarodnu raspravu o pravcima razvoja geografije stanovništva krajem XX veka, Zbornik radova sa skupa *Srbija i savremeni procesi u Evropi i svetu*, Beograd.
- ŠANTIĆ D. (2013). Razmeštaj stanovništva Srbije u kontekstu teorija o populacionom optimumu. Doktorska disertacija, (Beograd: Geografski fakultet).
- TAUBER I. (1958). *The Population of Japan* (Princeton: Princeton Univeristy Press).
- VRESK, M. (1997). *Uvod u geografiju*. (Zagreb: Školska knjiga).
- WHITE, P., P. JACKSON, (1995). (Re)theorizing population geography. *International Journal of Population Geography* 1, 111-123.
- WITHERS S. (2010). *Population Geography*, Department of Geography, University of Washington.
- WOODS, R. (1982). *Population analysis in geography* (UK, Longman Group Limited).
- ZELINSKY, W. (1966). *A Prologue to Population Geography* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall).
- ПОКШИШЕВСКИЙ, В. В. (1966). *География населения в СССР* (Москва, Итоги Науки: Серия География, но. 10).
- www.popgeog.org

Milena Spasovski, Danica Šantić

**Development of Population Geography from Antropogeography
to Spatial-Analitical Approach**

S u m m a r y

Population geography is a subdiscipline of Human geography and studies the distribution, concentration and density of population over the terrestrial surface, as well as differences in population size, changes and characteristics, like structures, migrations, activity etc, among some places present compared to others. Population geography has had a perscientific stage as long as human history. First modern scientific treatise of population in geography was the F. Ratzels book *Antropogeography* in 1882. During the first half of the XX century, French geographer Vidal de la Blanche gave a capital importance of population studies in

his work *Principes de Géographie Humaine*. In interwar years, various aspects of population were studied. After The Second World War started the renovating movement of geography and new tendencies appear in human geography and, consequently in population geography. Attempts were made to define population geography as a separate sub-discipline. The world wide trend of treating population geography as separate discipline was expressed by publishing monographs, bibliographies and textbooks. The most significant authors who worked on defining population geography were French geographers P. George (1951, 1959), Beaujeu-Garnier (1965, 1966); North-american geographers: G. Trewarta (1953, 1969), W. Bunge (1962), J. Clance (1965, 1971), W. Zelinsky (1966); in Great Britain: J.I. Clarke (1965); in USSR: Ю.Г. Саушкин и Д.Н. Анучин (1950), В.В. Покшишевский (1966), Д.И. Валентей (1973); in Poland V. Ormotski (1931), L. Kosinski (1967) A. Jagelski (1980). Those authors and their works had the significant influence on the development of population science in the world and also in Serbia.

Although the development of population geography was different in different countries and scientific research centers, we can clearly defined four stages. First stage lasted until 1960s and was characterised by works of G.Trewarta, H. Doerres Ю.Г. Саушкин, Д.Н. Анучин, J. Beaujeu-Gariner. G. Trewarta argued that the population is the point of reference from which all other elements are observed and from which all derive significance and meaning. This view was adopted and shared by authors dealing with population items, explicitly or implicitly. Second stage lasted from 1960s till 1970s and the most significant authors dealing with population problems were W. Zelinsky, W. Bunge; H.Bobek, W. Hartke, K.Ruppert, F.Schaffer; Д.И. Валентей, К.Корчак. This phase was characterized by the application of quantitative methods and efforts for understanding the spatial structure of the population. Many scientists see this development phase as a particularly prosperous period, because it carried more intensive relations of geography and demography through the introduction of statistical, mathematical and demographic methods and techniques in studies of population geography. Third phase lasted from 1970s to 1980s, and was characterized by close relations between population geography and formal demography. Development and application of GIS and computer data, have made population studies more complex and applicable in practice, through population policy and population projections. The most significant authors in this period were L. Kosinski, A. Jagelski, Hägerstrand. And at last, fourth stage started in 1980s and in many countries lastes until present days. In population geography appeared new tendencies associated with the critique of positivism, the establishment of humanistic approaches and modifications of general geographic concepts. In this period, spatial analysis and quantitative scientific methods were reaffirmed, and because of that some population studies were redefined in spatial demography, a time dimension advocated in historical demography. In this context, we emphasize the work of D. Plane and P. Rogerson.

Population geography is viewed differently from one country to another. Its definition differs from too narrow to overly broad. But two reserch areas were of particular interest to geographers – population distribution and migration. Both items acquired an international dimension. Recently, eminent population

geographers exchanged various view points in an attempt to provoke new thinking on subject and define the answers of new fields research in population geography. Population geography in the XXI Century is no longer a field comprised of spatial applications of fertility, mortality and migration only. Contemporary population geography is theoretically sophisticated, integrating spatial analysis, GIS and geo-referenced data. Future progress in the field of population geography will derive from more research at the intersections of population processes and societal issues and concerns. Major themes of future empirical researchs in population geography should be: global population growth, studies of migration, transnationalism, human security issues, population-health-environment nexus, human-environment sustainability, economic development and poverty issues.

Key words: *population geography, antropogeography, human geography, migration, demography*